

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРИЛИГИ**

**МИРЗО УЛУҒБЕК НОМИДАГИ
ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ**

**“Иқтисодиёт” факультети
“Макроиқтисодиёт” кафедраси**

КУРС ИШИ

**Мавзу: Ишсизлик ва унинг иқтисодий
хавфсизликка таъсири**

Бажарди: 1-босқич магистранти Д.Хушвақтов

Қабул қилди: и.ф.н. Д.А. Таджибаева

Тошкент-2014

МУНДАРИЖА

КИРИШ.....	3
1. Ишсизлик, унинг келиб чиқиши, турлари ва ишсизлик даражасини аниқлаш	5
2. Ўзбекистон меҳнат бозори ҳолати ва ривожланиш тенденцияларини баҳолаш.....	9
3. Бандликни таъминлашнинг мақсадли дастурларини амалга ошириш иқтисодий хавфсизлик йўналиши сифатида	14
4. Ўзбекистонда янги иш ўринларини яратиш ва аҳоли бандлигини таъминлаш истиқболлари.....	20
ХУЛОСА	28
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	32

КИРИШ

Иқтисодийни модернизациялаш шароитида меҳнат бозорини тартибга солиш ва аҳоли бандлигини ошириш иқтисодий ислохотларни амалга оширишнинг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади. “Дунёнинг кўплаб етакчи мамлакатларида давлат қарзи ва миллий бюджетлар тақчиллиги муаммоси деярли ҳал этилмасдан қолмоқда, реал иқтисодийда ишлаб чиқариш пасайиб бормоқда, жаҳон бозорида харид талабининг камайиши давом этмоқда, ишсизлик даражаси юқориликка қолмоқда, ижтимоий кескинлик кучаймоқда”¹.

Халқаро меҳнат ташкилотининг маълумотларига кўра, 2012 йилда 197,3 миллион киши ишсиз бўлиб, дунёдаги меҳнатга лаёқатли аҳолининг ҳар учинчиси ё ишсиз, ёки қашшоқликда ҳаёт кечирмоқда. 2012 йилда 2011 йилга нисбатан ишсизлар сони 4,2 миллионга ошган ва бу кўрсаткич 2000 йилдан кейинги энг юқори кўрсаткич ҳисобланади².

Дунёнинг етакчи тараққий этган мамлакатларида давом этаётган глобал молиявий-иқтисодий инқироз оқибатларини бартараф этиш бўйича амалга оширилган инқирозга қарши дастурларга қарамадан айрим мамлакатларда макроиқтисодий ривожланиш кўрсаткичлари пасайиш тенденциясига эга бўлмоқда. Ушбу тенденцияни ишсизлик даражасининг динамикаси ҳам тасдиқлаб турибди. Жумладан, 2012 йилда евроҳудудда ишсизлик даражаси иқтисодий фаол аҳолига нисбатан 11,4%га етди ва бу мамлакатларда ёшлар ўртасида ишсизлик даражаси юқориликка қолмоқда. Мисол учун, 2004-2011 йилларда ривожланган мамлакатларда ўртача 13,7%дан 16,2%га қадар ошган бўлса, ушбу кўрсаткич Испанияда 22,0%дан 46,4%гача, Грецияда 26,9%дан 44,4%гача, Ирландия 9,3%дан 30,3%гача ва

¹ Каримов И.А. Бош мақсадимиз – кенг қўламли ислохотлар ва модернизация йўлини қатъият билан давом эттириш. –Т.: Ўзбекистон, 2013. 19-б.

² Global employment trends 2013: Recovering from a second jobs dip / International Labour Office. Geneva: ILO, 2013.

Португалияда 15,3%дан 30,1%гача ўсган³.

Дунёнинг кўплаб мамлакатларида ишсизлик даражасининг ортиб бориши билан боғлиқ муаммолар сақланиб қолаётган бир шароитда, 2012 йилда мамлакатимизда комплекс чора-тадбирлар дастурини амалга ошириш ҳисобидан қарийб 1 миллионта янги иш ўрни ташкил этилди. Бу иш ўринларининг 62 фоизга яқини қишлоқ жойларда яратилди. Бу борада кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш эвазига 485 минг киши, касаначиликнинг барча шакллари кенгайтириш ҳисобидан эса 218 минг киши иш билан таъминланди⁴.

Иқтисодийни модернизациялаш шароитида меҳнат бозорини ривожлантириш ва унинг амал қилиш механизми самарадорлигини ошириш, жаҳонда ишсизликни пасайтириш, аҳоли бандлигини оширишнинг назарий ва амалий жиҳатларини тадқиқ этиш илмий-амалий аҳамиятга эга.

Ишсизликни камайтириш ва аҳоли бандлигини оширишнинг иқтисодий механизми самарадорлигини ўстиришнинг устувор йўналишларини комплекс тадқиқ этиш долзарб мавзу ҳисобланади.

³ <http://dx.doi.org/10.1787/unemp-yth-table-2012-1-en>

⁴ Каримов И.А. Бош мақсадимиз – кенг кўламли ислохотлар ва модернизация йўлини қатъият билан давом эттириш. –Т.: Ўзбекистон, 2013. 19-б.

1.2. Ишсизликнинг вужудга келиш сабаблари ва турлари

Ишсизлик иқтисодиётдаги турғунлик (даврий), таркибий ўзгаришлар (таркибий), табиий омиллар (мавсумий), ижтимоий омиллар (фрикцияли) каби сабаблар таъсирида вужудга келади.

Ҳозирги давр иқтисодий адабиётида ишсизликни таснифлашга турли ёндошувлар кўзга ташланади. Уларнинг умумий мезонлари сифатида қуйидагилар ажратиб кўрсатилади:

- пайдо бўлиш хусусияти (фрикцияли, таркибий, даврий);
- намоён бўлиш хусусияти (очиқ, яширин);
- давомийлиги (қисқа муддатли, узоқ муддатли);
- инсоннинг меҳнат фаолиятига муносабати (ихтиёрий, мажбурий);
- тарқалиш жойи (минтақавий, миллий)⁵.

Умуман ишсизликнинг асосий шакллари қуйидагилардир:

- фрикцияли ишсизлик — турли сабабларга кура (янги истиқомат қиладиган жойга кўчиш, касбини ўзгартириш, фарзандини парвариш қилиш, янги иш танлаш ва ҳоказо) вақти–вақти билан ишсиз қолишдир. Бу ихтиёрий ишсизлик, деб ҳам аталади. У, одатда, бир ойдан ортиққа чўзилмайди;

- таркибий ишсизлик — ишлаб чиқариш тузилмаси ўзгартирилган шароитда иқтисодиётнинг эски тармоқларида иш билан банд бўлганларнинг янги тармоқлар талаб этаётган янги касб ва ихтисосликларни эгалламаган давридаги ишсизликдир;

- мавсумий ишсизлик — мавсумий иш билан банд бўлганларнинг мавсум тугаши билан ишсиз қолишидир;

- даврий ишсизлик — иқтисодий танглик билан боғлиқ бўлиб, ишлаб чиқариш ҳажми кескин камайиб кетиши оқибатида рўй берадиган

⁵ Макроэкономика: теория и российская практика. –М.: КНОРУС. 2004. –С.137–139.

ишсизликдир. Бу мажбурий ишсизлик, деб ҳам аталади;

- яширин ишсизлик – расман иш билан банд ҳисобланганларнинг қисман иш билан бандлиги. Бу турдаги ишсизликда ходим қисқартирилган иш кунида ишлайди ёки ҳақ тўланмайдиган таътилда бўлади;

- ёшлар (аёллар) ишсизлиги – ёшларнинг таълим муассасаларини тугаллаганларидан сўнг, аёлларнинг ўз фарзандларини парвариш қилишлари ва бошқа турли сабабларга кўра иш билан банд бўлмасликларидир.

Ривожланган мамлакатлар учун асосан ишсизликнинг фрикцияли ва таркибий турлари хосдир. Ўзбекистон Республикаси учун эса демографик омиллар туфайли ортиқча иш кучи мавжудлиги, аҳолининг кўпчилик қисми қишлоқ жойларида истиқомат қилиши билан боғлиқ мавсумий ишсизлик табиий ҳисобланади⁶.

Ф.А.Хайекнинг ҳисоблашича, ҳозирги даврдаги ишсизлик авваллари кейнсчилар назариялари асосида иш билан тўлиқ бандликка эришиш сиёсатининг бевосита оқибатидир⁷. Унинг ҳисоблашича, иш кучига талабнинг етарли эмаслиги одатда ишсизликнинг асосий сабаби бўлмайди (пул камайган даврлар истисно этилганда). Ишсизликнинг ўзи жамланма талаб ва таклифнинг мутлақ камайиши сабабига айланиши мумкин. Истеъмол талаби инвестициявий фаоллик жонланиши билан бошланади. Иш билан бандлик даражаси юқори бўлган шароитларда ҳам ишлаб чиқаришга капитал қуйилмалар киритилиши талаб этилади.

Ишсизликнинг табиий даражаси – иқтисодий гипотеза ҳисобланиб, унга кўра муайян реал иш ҳақи даражаси таркиб топганда аҳолининг муайян қисми учун тўлиқсиз иш билан бандлик мавжуд бўладиган умумиқтисодий мутаносибликдир. Бундай тўлиқ бўлмаган ишсизлик мукаммал бўлмаган меҳнат бозоридаги ахборотнинг етишмаслиги, тўсиқларнинг мавжудлиги, иш кучи ҳаракатчанлиги, демографик ўзгаришлар ва бошқа сабаблар

⁶ Ижтимоий–иқтисодий жараёнларни бошқариш/Абулқосимов Х.П. ва бошқалар. –Т.: Ғ.Ғулом номидаги нашриёт–матбаа ижодий уйи, 2007. – Б.240.

⁷ Хайек Ф.А. Общество свободных / Пер. с англ. – М.: 1990. – С.93.

оқибатидир. Мазкур сабабларга кўра ишсизлик даражасини нолга тушириб бўлмайди. Уни фақат мукамал бўлмаган меҳнат бозори белгилаган даражагача пасайтириш мумкин. Яъни ишсизликнинг ушбу даражасига қисқа вақт мобайнида таъсир кўрсатиб бўлмайди. Бунинг учун, жумладан, қуйидаги тартибга солиш ёки таркибий сиёсат ўтказиш натижасида аста-секин эришса бўлади:

- иш излашни енгиллаштирадиган технологияларни ривожлантириш;
- иш ҳақининг энг кам миқдорини жорий этиш;
- меҳнат бозоридагидан юқори бўлган самарали иш ҳақини жорий

этиш.

М.Фридманнинг назариясига кўра эса, табиий ишсизлик кутилаётган инфляция даражаси амалдаги инфляцияга тенг бўлган макроиктисодий мутаносибликка мувофиқ ҳар бир иқтисодиёт учун ўзига хосдир. Унинг тасдиқлашича, ҳамма вақт реал иш ҳақи ставкаларидаги тенгликка мое келадиган муайян ишсизлик даражаси мавжуддир. Ишсизликнинг бундай даражасида реал иш ҳақи ставкалари муайян суръатда, яъни ишлаб чиқаришга капитал қуйилмалар киритиш, техника янгиликлари киритиш ва бошқа жараёнлар ўзларининг узок муддатли ҳолатларида сақланиб туришини таъминлайдиган суръатларда ортиб бориш тенденциясига эга бўлади. Агар давлат ишсизликнинг бу табиий даражасини ошириш чорасини курса, бунга биринчи жавоб нархларнинг ортиши бўлади.

М.Фридман нуқтаи назарича, инфляция даражаси қанчалик юқори бўлса, такрор ишлаб чиқариш иштирокчилари ўз саъй-ҳаракатларида нарх-наводнинг бўлажак кўтарилишини шунчалик кўпроқ ҳисобга олади ва буни меҳнат шартномалари, контрактларда турли махсус қайдлар орқали бартараф қилишга интилади. Демак, кейнсчилар асослаган инфляциянинг рағбатлантирувчи самараси вақт утиши билан камайиб боради. Ҳукумат ишлаб чиқаришни жадаллаштириш учун инфляциянинг кўшимча сакрашларига таяниб иш кўришга мажбур бўлади. Бу эса, бюджетдан

молиялаштиришнинг янада кўпроқ тақчиллигига олиб келади.

Ишсизлик даражаси энг муҳим кўрсаткичлардан ҳисобланади. У иш билан машгул барча ходимлар (иқтисодий фаол аҳоли) ва ишсизлар сонинг нисбати бўлиб, қуйидагича аниқланади:

$$Ur = \frac{Uw}{Nlf}$$

бунда: Ur – ишсизлик даражаси;

Uw – ишсизлар сони;

Nlf – иқтисодий фаол аҳоли сони.

Ишсизлик даражаси кўрсаткичларини ҳисоблаб чиқишнинг бошқа усуллари ҳам мавжуддир. Жумладан, ишсизликнинг умумий коэффицентини ишсиз аҳолининг иш билан бандлар ва ишсизлар умумий сонига нисбати сифатида аниқлаш мумкин:

$$K_6 = [K_3 : (N + N_6)]100$$

Бунда, K_6 – ишсизликнинг умумий коэффицентини;

K_3 – иш билан бандлар умумий сони;

N_6 – ишсизлар умумий сони.

Мазкур коэффицент мавжуд иш жойига номзодлар умумий сонига ишсизлар улушини ҳамда ҳақ тўланадиган меҳнатга қондирилмаган талаб даражасини акс эттиради. Бироқ бу иш билан самарали бандлик тушунчасининг миқдор кўрсаткичидир. Унинг сифат кўрсаткичларига эса жами иш кучига сарф–харажатларни меҳнат натижалари билан таққослаш киради.

Мамлакат бутун иқтисодиёти кўламида мазкур кўрсаткич ҳосил қилинган ялпи ички маҳсулот (ЯИМ), миллий даромаддир. Иш билан бандлик самарадорлиги (ёки ишсизлик қиймати) реал имконияти бўлган, бироқ аҳоли

иш билан банд бўлмаганлиги оқибатида қўлдан бой берилган ЯИМ миқдори ҳисобланади. Имкони бўлган ҳамда реал ЯИМ ўртасидаги тафовут иш билан бандлик самарадорлиги ёки ишсизлик қиймати ҳисобланади.

Ушбу қонданинг математик ифодаси А.Оукен қонуни номини олган. А.Оукен эмпирик тадқиқотлар асосида иқтисодий ўсиш суръатлари қисқариши билан ишсизлик даражаси ўртасидаги барқарор алоқани аниқлаган. Мазкур қонуннинг моҳияти ишсизликнинг юқори даражаси ЯИМ ўсишининг амалдаги суръатлари имкони мавжуд бўлганга Караганда паст бўлган даврларга тўғри келади. Бунинг натижасида маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва иқтисодиётнинг амалдаги фаоллиги имкон бўлган даражадан паст бўлади. Бошқача қилиб айтганда, А.Оукен қонуни, биринчидан, ишсизликнинг табиий нормасини, демак, иш билан бандлик бозор даражасини, иккинчидан, мавжуд ишсизлик нормаси барқарор бўлиши учун зарур бўлган ЯИМ ўсиши суръатларини, учинчидан, ишсизлик ҳамда иш билан тўлиқ бозор бандлиги муаммосини ҳал этиш учун ЯИМ ўсиши суръатлари қай даражада бўлиши кераклигини белгилаб беради.

А.Оукен агар амалдаги ишсизлик унинг табиий даражасидан 1,0 % га ортиқ бўлса, ЯИМда орқада қолиш 2,5 % ни ташкил этишини (яъни, 1:2,5 ёки 2:5 нисбатини) аниқлаган. Бундай нисбат ишсизлик оқибатида йўқотилган маҳсулотлар, моддий неъматлар ва хизматлар мутлақ миқдорини ҳисоблаб чиқиш имконини беради.

2. Ўзбекистон меҳнат бозори ҳолати ва ривожланиш тенденцияларини баҳолаш

Аҳоли бандлигини таъминлаш жамият ижтимоий–иқтисодий ривожланишининг энг муҳим шартларидан бири ҳисобланади. Бугунги кунда Ўзбекистоннинг деярли барча ҳудудларида ишчи кучининг ортиқчалиги мавжуд ва меҳнат бозорида таклиф талабдан юқоридир. Шу

сабабли Ўзбекистонда аҳолини иш билан таъминлашни янада яхшилаш ва унинг фаровонлигини оширишнинг энг муҳим йўналиши сифатида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик, хизмат кўрсатиш ва касаначилик соҳаларини қўллаб-қувватлаш ва ривожлантиришни рағбатлантириш, ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилмани янада ривожлантириш бўйича кенг қўламли ишлар амалга оширилмоқда.

Таҳлиллар мамлакатимизда аҳолининг 60 фоизга яқинини меҳнат ресурслари ташкил этиши, аҳоли ва меҳнат ресурслари сони мунтазам кўпайиб бораётганини кўрсатмоқда. 2008-2012 йилларда мамлакатимизда аҳоли сони - 10,8 фоизга меҳнат ресурслари сони - 12,9 фоизга ўсган. Бу даврда аҳоли таркибида меҳнат ресурсларининг улуши 57,8 фоиздан 58,9 фоизга ошган (2.1-жадвал).

2.1-жадвал

Ўзбекистон Республикасида аҳоли сони ва меҳнат ресурслари таркиби динамикаси (минг киши ҳисобида)⁸

Кўрсаткичлар	Йиллар				
	2008	2009	2010	2011	2012
Аҳоли сони	27072,2	28001,4	29123,4	29555,4	29994,6
Меҳнат ресурслари сони	15644,9	16123,6	16504,2	17309,8	17663,1
<i>шундан:</i>					
Меҳнат ёшидаги меҳнатга лаёқатлилар	15458,7	15872,7	16263,6	17156,8	17550,2
Ишлаётган ўсмирлар ва пенсионерлар сони	186,2	250,9	240,6	153,0	112,9

Таҳлилларнинг кўрсатишича, меҳнат ресурслари таркибида меҳнат ёшидаги меҳнатга лаёқатлилар сони 13,5 фоизга ўсган, аксинча ишлаётган ўсмир ва пенсионерлар сони эса 39,4 фоизга камайган. Мазкур ҳолат меҳнат бозорига демографик омилнинг сезиларли ва бевосита таъсири билан боғлиқ. Шунингдек, меҳнат ресурсларининг 98,5-99 фоиз қисми меҳнат ёшидаги меҳнатга қобилиятли аҳолидан ташкил топса, қолган 1,0-1,5 фоиз

⁸Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тузилган

қисми ишлаётган ўсмир ва пенсионерлардан иборат.

Юртимизда мавжуд меҳнат ресурсларидан оқилона фойдаланиш мақсадида қуйидаги чора-тадбирларни амалга оширишга алоҳида эътибор қаратилган:

- қишлоқ хўжалигидан ташқари тармоқларда янги иш жойларини яратиш;
- меҳнат қўлланиладиган амалдаги минтақаларни техник қайта жиҳозлаш, модернизациялаш ва қайта таъмирлаш;
- ишлаб чиқаришга хорижий сармояларни жалб қилиш;
- янги ерларни ўзлаштириш;
- қайта ишлаш саноати, хизматлар кўрсатиш ва шахсий меҳнат фаолияти кўламини кенгайтириш;
- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш ва қўллаб-қувватлаш;
- аҳоли бандлигининг янги шаклларни жорий этиш ва ўзиниўзи иш билан таъминлашни рағбатлантириш;
- ишсизларни касбга ўқитиш, қайта ўқитиш ва малакасини ошириш.

Бозор ислохотлари шароитида меҳнат ресурсларининг иш билан бандлигини таъминлаш муаммолари долзарб аҳамият касб этади. Чунки меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш орқалигина ижтимоий-иқтисодий тараққиётга эришиш ва аҳоли фаровонлигини таъминлаш мумкин. Президент И.А.Каримов таъкидлаганидек, ишлашни хоҳловчиларнинг ҳаммасини иш билан таъминлабгина қолмасдан, энг мақбул, ижтимоий йўналтирилган иш билан бандликни вужудга келтириш учун зарур шароитлар яратиш мақсадида мукамал меҳнат бозорини шакллантириш, ишга жойлашишга муҳтож бўлган шахсларни тўла ҳисобга олиш ғоят муҳим аҳамият касб этади.⁹

⁹ Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. – Т.: Ўзбекистон, 1998. – 264-б.

Ўзбекистон Республикасида иқтисодий фаол аҳоли таркибида иш билан банд аҳоли сони йил сайин кўпайиб бормоқда. Янги иш ўринларини ташкил этиш, иқтисодиёт тармоқлари таркибини диверсификация қилиш, малакали мутахассислар тайёрлаш ва шунингдек, 12 йиллик мажбурий таълим тизимига ўтиш борасида кўрилган чора–тадбирлар аҳолининг бандлик даражасини янада ошириш имконини берди. Бундай ўсиш тенденцияси мамлакатимизнинг барча ҳудудларига хос хусусиятга айланмоқда (2.2-жадвал).

2.2-жадвал

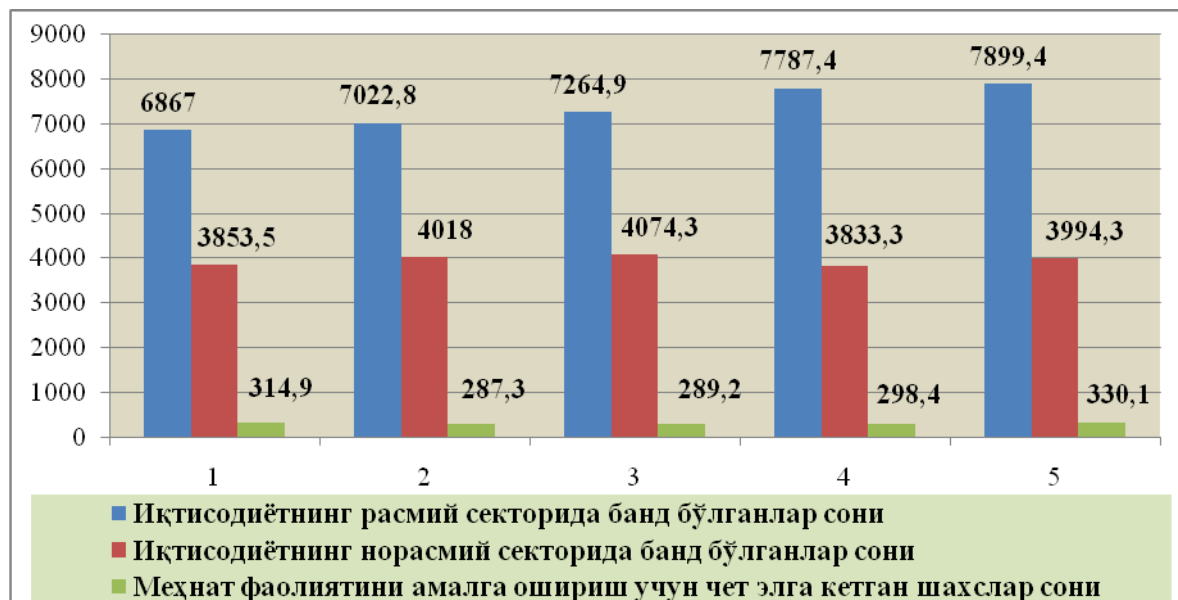
Ўзбекистон Республикасида иш билан банд бўлган аҳоли сони динамикаси (минг киши ҳисобида)¹⁰

Ҳудудлар	Йиллар					2012 йилда 2008 йилга нисбатан ўзгариши	
	2008	2009	2010	2011	2012	фарқи	фоиз
Қорақалпоғистон Республикаси	561,1	566,1	580,8	590,0	600,2	39,1	107,0
<i>вилоятлар:</i>							
Андижон	1047,3	1063,0	1112,1	1144,8	1176,4	129,1	112,3
Бухоро	729,1	748,5	768,1	784,7	804,5	75,4	110,3
Жиззах	360,6	396,6	381,6	392,4	403,0	42,4	111,8
Қашқадарё	908,7	934,9	971,7	1003,8	1036,6	127,9	114,1
Навоий	396,7	404,6	408,0	413,4	418,6	21,9	105,5
Наманган	763,3	790,1	815,3	841,7	872,2	108,9	114,3
Самарқанд	1152,0	1186,7	1229,9	1269,8	1314,5	162,5	114,1
Сирдарё	304,1	318,9	320,0	327,5	334,8	30,7	110,1
Сурхондарё	722,5	744,6	784,5	817,8	843,0	120,5	116,7
Тошкент	1097,5	1127,0	1155,4	1183,5	1215,5	118	110,8
Фарғона	1280,1	1318,0	1340,5	1367,6	1398,8	118,7	109,3
Хоразм	571,1	583,0	606,7	625,2	643,4	72,3	112,7
Тошкент ш.	1140,8	1145,8	1153,8	1156,7	1162,3	21,5	101,9
Мамлакатимиз бўйича	11035,4	11328,1	11628,4	11919,1	12223,8	1188,4	110,8

2008-2012 йилларда Ўзбекистон Республикасида иш билан банд бўлган аҳоли сони 1188,4 минг кишига ёки 10,8 фоизга ўсган. Олиб борилган таҳлиллар барча ҳудудларда иш билан банд аҳоли сонининг ортганини

¹⁰Ўзбекистон Республикаси Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги маълумотлари асосида тузилган

кўрсатди. Жумладан, ўтган 5 йил давомида банд аҳоли сонининг ўсиш суръати Андижон (12,3 фоиз), Жиззах (11,8 фоиз), Қашқадарё (14,1 фоиз), Наманган (14,3 фоиз), Самарқанд (14,1 фоиз), Сурхондарё (16,7 фоиз) ва Хоразм вилоятларида (12,7 фоиз) мамлакатимиздаги ўртача кўрсаткичидан юқори, қолган ҳудудларда эса паст бўлган.

2.1-расм. Ўзбекистон Республикасида иш билан бандлик таркибининг тақсимоти, минг киши¹¹

Айтиш жоизки, сўнгги йилларда юртимизда минглаб янги иш ўринларини яратишга эътибор қаратилгани боис аҳолининг бандлик даражаси йил сайин ортиб, 2012 йилда бу кўрсаткич 95,1 фоизни ташкил этмоқда.

Меҳнат ресурслари балансига кўра, иш билан банд аҳоли таркиби иқтисодиётнинг расмий секторида бандлар, иқтисодиётнинг норасмий секторида бандлар ва меҳнат фаолиятини амалга ошириш учун чет элга кетган шахслардан иборат. Статистик маълумотларга кўра, юқоридаги уч тоифадаги банд бўлган аҳоли сони ортиб бормоқда (2.1-расм).

2.1-расмдан кўриниб турибдики, 2008-2012 йиллар давомида иқтисодиётнинг расмий секторида банд бўлганлар сони – 15 фоизга,

¹¹ Ўзбекистон Республикаси Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги маълумотлари

норасмий секторда банд бўлганлар сони – 3,7 фоизга, меҳнат фаолиятини амалга ошириш учун чет элга кетган шахслар сони эса 4,8 фоизга кўпайган. Бироқ олиб борилган таҳлиллар иш билан банд бўлганлар таркибида ўзгаришлар юз берганини кўрсатади. Хусусан, 2012 йилда иқтисодиётнинг расмий секторида банд бўлганлар улуши 62,2 фоизни ташкил этган бўлса, 2012 йилга келиб бу рақам 64,6 фоизга етган ёки 2,4 бандга ортган. Ваҳоланки, бу даврда иқтисодиётнинг норасмий секторида банд бўлганлар улушининг 34,9 фоиздан 32,7 фоизга, меҳнат фаолиятини амалга ошириш учун чет элга кетган шахслар улушининг эса 2,9 фоиздан 2,7 фоизга камайганини кўришимиз мумкин.

3. Бандликни таъминлашнинг мақсадли дастурларини амалга ошириш иқтисодий хавфсизлик йўналиши сифатида

Ўзбекистонда мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб аҳоли бандлигини ошириш, янги иш ўринларини яратиш иқтисодий ислохотларнинг устувор йўналишларидан бири бўлиб келган. Бу борада мунтазам ҳукумат томонидан бандликни таъминлашнинг мақсадли дастурлари ишлаб чиқилади ва ҳаётга тадбиқ этиб келинади. Жумладан, 2012 йилда иш ўринлари ташкил этиш ва аҳоли бандлигини таъминлаш дастурининг тасдиқланган параметрларига мувофиқ, 967,4 мингта иш ўрни ташкил этилиши кўзда тутилган. Амалда эса 973,5 мингта иш ўрни яратилди ёки дастур ижроси 0,6 фоизга ортиғи билан бажарилди.

Юртимиз ҳудудларида иш ўринларини яратишга алоҳида эътибор қаратилиб, уларнинг сони йил сайин ортиб бормоқда. 2008-2012 йиллар давомида мамлакатимизда яратилган иш ўринлари сони 312,6 мингтага ёки ўтган 5 йилда 47,3 фоизга кўпайган. Иш ўринларининг бундай ўсиш тенденцияси барча ҳудудларга ҳам хос бўлган. Айниқса, ишсизлик даражаси юқори бўлган (6,4 фоиз) Қорақалпоғистон Республикасида яратилган иш

ўринлари сони 73 фоизга кўпайганини алоҳида қайд этиш лозим (3.1-жадвал).

3.1-жадвал

Ўзбекистон Республикаси ҳудудларида яратилган иш ўринлари сони динамикаси (бирлик)¹²

Ҳудудлар	Й и л л а р				
	2008	2009	2010	2011	2012
Қорақалпоғистон Республикаси	28602	48064	48118	48362	49 478
<i>вилоятлар:</i>					
Андижон	55670	77889	77902	78292	78 364
Бухоро	54266	72904	72998	73363	73 370
Жиззах	29566	43297	43317	43515	43 858
Қашқадарё	59191	85734	86444	86890	88 335
Навоий	30139	39870	40321	40596	40 849
Наманган	49672	70762	71039	71778	74 984
Самарқанд	63570	91712	92020	92700	93 427
Сурхондарё	44296	63686	63706	64644	65 615
Сирдарё	28660	37899	37920	38623	39 852
Тошкент	52719	85333	85500	86000	86 500
Фарғона	63286	90050	91173	91246	91 805
Хоразм	37110	59192	59182	59575	59 774
Тошкент ш.	64159	74140	80361	80663	81 253
Ўзбекистон бўйича	660906	940532	950001	956247	973 497

2012 йилда иш ўринлари ташкил этиш ва аҳоли бандлигини таъминлаш дастурларининг амалга оширилиши натижасида иш билан таъминланишга эҳтиёж юқори бўлган ҳудудларда, хусусан, Фарғона (75,5 минг иш ўрни), Самарқанд (74,7 минг), Қашқадарё (69,8 минг), Тошкент (68,4 минг), Андижон (62,8 минг), Наманган (59,3 минг), Бухоро (59,1 минг), Сурхондарё (51,9 минг) ва Хоразм (47 минг) вилоятларида иш ўринлари кўпайди.

Мамлакатимизда янги иш ўринларининг қарийб ярми кичик корхоналар, микрофирмалар ташкил этиш, яқка тартибдаги тадбиркорликни, хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини янада ривожлантириш, пудрат

¹²Ўзбекистон Республикаси Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги маълумотлари асосида тузилган

асосидаги қурилиш, шу жумладан, уй-жойларни таъмирлаш ва реконструкция қилиш ишлари кўламини кенгайтириш ҳисобидан яратилмоқда.

3.2-жадвал

Ўзбекистон Республикасида яратилган иш ўринлари сони, бирлик¹³

Т/р	Йўналишлар	Йиллар		
		2010	2011	2012
	Барча йўналишлар бўйича яратилган янги иш ўринлари, жами (иш ўрни)	950 001	956 247	973 497
	шу жумладан:			
1.	Янги ишлаб чиқариш объектларини ишга тушириш, мавжуд корхоналарни кенгайтириш ва қувватларни янгилаш	56 316	57469	58 631
2.	Кичик корхона ва микрофирмаларни ташкил қилиш	347 408	365888	484 954
	шундан:			
2.1.	саноатда	52 882	54941	55921
2.2.	қурилиш-пудрат ишларини кенгайтириш, жумладан, уй- жой қурилиши ва таъмирлаш	43 632	43863	43988
3.	Якка тартибдаги тадбиркорликни ривожлантириш	129 177	111871	117180
4.	Уй меҳнатининг барча шакллари ривожлантириш,	207 972	216165	218 560
4.1.	шу жумладан, корхоналар билан кооперацияда меҳнат шартномалари асосида касаначиликни ташкил этиш	62 518	55357	-
5.	Фермер хўжаликларини ривожлантириш (паррандачилик, чорвачилик, балиқчилик ва бошқалар)	127 732	122399	123 622
6.	Ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш	61 320	72850	72994
7.	Ишламасдан турган корхоналар фаолиятини тиклаш	8 889	9605	13594
8.	Бозор инфратузилмасини ривожлантириш	11 187	-	-

3.2-жадвалда келтирилган статистик маълумотлар юртимизда ташкил этилган иш ўринларининг қарийб ярми кичик корхона ва микрофирмалар ташкил қилиш, якка тартибдаги тадбиркорликни ҳамда уй меҳнатининг барча шакллари ривожлантириш ҳисобидан яратилганидан далолат беради.

¹³Ўзбекистон Республикаси Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги маълумотлари асосида тузилган

Айтиш жоизки, 2012 йилда иш ўринлари ташкил этиш ва аҳоли бандлигини таъминлаш дастурининг қуйидаги асосий йўналишлари бўйича аниқ чора-тадбирларнинг амалга оширилиши тасдиқланган прогноз параметрларининг бажарилишига кўмаклашди:

а) 2011-2015 йилларда саноатни ривожлантиришнинг устувор йўналишлари тўғрисидаги дастурнинг, иқтисодий тармоқларини модернизация қилиш, техник ва технологик қайта жиҳозлаш дастурларининг, 2012 йилга мўлжалланган Инвестиция дастурининг, 2011-2013 йилларда ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш дастурининг, ижтимоий-иқтисодий ва индустриал ривожланиш бўйича ҳудудий дастурларнинг, ҳудудий инвестиция дастурларининг амалга оширилишини давом эттириш 45,6 мингта иш ўрни ташкил этиш имконини берди.

Юқорида қайд этилган дастурлар доирасида инвестицион лойиҳаларни амалга оширишни жадаллаштириш ва шунга мувофиқ равишда яратилаётган иш ўринларининг кўпайишига саноат корхоналарига берилган имтиёз ва преференциялар, яъни мамлакатимизда ишлаб чиқарилмайдиган, четдан олиб келинадиган қурилмалар, материал ва бутловчи қисмлар учун 2016 йилнинг 1 январига қадар божхона тўловларидан озод қилиш, саноатнинг базавий соҳаларидаги инвестиция лойиҳалари бўйича лойиҳагача ва лойиҳа ҳужжатларини ишлаб чиқиш учун имтиёзли кредитлар олиш, инвестиция лойиҳалари бўйича «тайёр ҳолда топшириш» шартномалари асосида техник иқтисодий асослари тасдиқланадиган бир босқичли тартибда лойиҳа ҳужжатларини тайёрлашга доир имтиёз ва преференцияларнинг берилгани ва бошқалар жиддий таъсир кўрсатди;

б) кичик бизнесни жадал ривожлантириш учун имтиёзли солиқ имкониятлари яратилишини таъминлаш сиёсати амалга оширилишининг давом эттирилиши, хусусан, 2012 йилнинг 1 январидан бошлаб саноат соҳасидаги микрофирма ва кичик корхоналар учун ягона солиқ тўловининг 6 фоиздан 5 фоизга туширилиши кичик бизнес субъектларининг бўшаб

қолган маблағларини ишлаб чиқариш фаолиятини ривожлантиришга йўналтириш имконини берди, бу эса 281 мингта иш ўрни, якка тадбиркорликда 88 мингта иш ўрни ташкил этилишини таъминлади.

Кредитлар ажратиш орқали қўллаб-қувватлашнинг кенгайтирилиши тадбиркорлик субъектларининг иш ўринлари ташкил қилиш бўйича молиявий имкониятларини сезиларли даражада оширди. 2012 йилнинг январь-сентябрь ойларида тижорат банклари томонидан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига ажратилган кредитлар ҳажми 4,2 триллион сўмни ташкил этди, бу эса 2011 йилнинг шу даври прогноз параметрларига нисбатан 12 фоиз кўп демакдир.

Кичик бизнес соҳасида яратилаётган иш ўринларининг салмоқли қисми хизмат кўрсатиш ва сервис соҳаси улушига тўғри келади. Кўп ҳолларда аҳолининг кўпайиши натижасида меҳнат бозорида юзага келган юқори демографик босимга қарамасдан, кичик бизнеснинг жадал ривожланиши туфайли банд бўлган аҳоли сонининг жадал суръатларда ошиб боришини таъминлашга эришилди, бунда мамлакатимиз умумий аҳолиси сонига нисбатан банд бўлганлар салмоғи ҳам кўпайди;

в) ҳукуқий ва норматив базанинг яратилиши, касаначиликнинг барча турларини, авваламбор, корхоналар билан ҳамкорликдаги меҳнат шартномалари асосидаги касаначиликни, ҳунармандчилик, шунингдек, қорамол боқиш ва уйда турли хизматлар кўрсатишга асосланган оилавий тадбиркорликни ривожлантириш 183,4 минг нафар шахсни ишга жойлаштириш имконини берди.

Ўтган даврда 8 мингдан ортиқ саноат, қурилиш, транспорт, алоқа, хизмат кўрсатиш корхоналари касаначилар билан ишлаб чиқариш ва меҳнат муносабатларига киришди, бу корхоналар касаначилар билан меҳнат шартномалари асосида бирлашиб, 51,6 минг киши банд бўлишини таъминлади.

Оилавий тадбиркорлик ва ҳунармандчиликнинг ривожлантирилишини

рағбатлантириш ва қўллаб-қувватлашга доир чора-тадбирлар 131,8 мингта иш ўрни ташкил этиш имконини берди;

г) қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш самарадорлигини сезиларли равишда ошириш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш ҳажмини кўпайтириш, хусусан, сўнгги уч йил ичида 540 дан зиёд янги корхонанинг ишга туширилиши, 152 та янги маҳсулот тури ишлаб чиқарилишининг ўзлаштирилиши ва шунинг натижасида қишлоқда ижтимоий-иқтисодий ислохотларнинг чуқурлаштирилиши, қишлоқ хўжалиги ва унга кирадиган барча тармоқлар ва ишлаб чиқариш мажмуасини модернизация қилиш, фермер ва деҳқон хўжаликларининг ривожлантирилиши ва кенгайтирилиши 105,5 мингдан зиёд иш ўрни ташкил этилишини таъминлади;

д) ишлаб чиқариш, ижтимоий ва бозор инфратузилмаси, транспорт ва коммуникация қурилишининг ривожлантирилиши, аҳоли пунктларини ободонлаштириш ишларининг кенгайтирилиши 58,8 мингта иш ўрни яратилишига олиб келди.

Мазкур йўналишда иш ўринлари яратилишида инвестицион лойиҳаларни амалга ошираётган вазирликлар, идора ва корхоналарга мамлакатимизда ишлаб чиқарилмайдиган, четдан олиб келинадиган жиҳозлар, хомашё ва материаллар, эҳтиёт қисмлар, бутловчи буюм ва узеллар, технологик ҳужжат ва ускуналар учун 2016 йилнинг январига қадар божхона тўловларидан озод бўлиш бўйича имтиёзлар берилгани муҳим аҳамиятга эга бўлди ва шу орқали ишлаб чиқариш харажатлари ва таннаرخини камайитириш, бўшаган маблағларнинг салмоқли қисмини меҳнатга ҳақ тўлаш фондига йўналтириш ҳамда йирик инфратузилма объектларининг қурилиши ва қайта қурилишида иш ўринлари яратишни таъминлашга имкон берди;

е) тўхтаб қолган корхоналар, жумладан, тижорат банклари балансига олинган банкрот корхоналарнинг ишлаб чиқариш фаолиятини тиклаш

натижасида 10,7 мингта иш ўрни ташкил этилди.

4. Ўзбекистонда янги иш ўринларини яратиш ва аҳоли бандлигини таъминлаш истиқболлари

Республикаимиз Президенти И.А.Каримов таъкидлаганларидек, “... янги иш ўринлари ташкил этиш ва мамлакатимиз аҳолиси бандлигини таъминлаш 2013 йил ва ундан кейинги йилларга мўлжалланган мақсадли вазифаларни ҳал қилишнинг энг муҳим устувор йўналиши бўлиб қолади”¹⁴. Иш ўрнига бўлган эҳтиёж меҳнат бозорида илк бор ишчи кучини таклиф қиладиган шахслар (академик лицейлар, касб-ҳунар коллежлари, олий ўқув юртлари ва бошқа таълим муассасалари битирувчилари бўлмиш меҳнатга лаёқатли ёшдагилар), шунингдек, ишга жойлашишга мухтож банд бўлмаган аҳоли (иш жойи ва даромад манбаига эга бўлмаганлар, чет эллардан ишлаб қайтган меҳнат мигрантлари, муддатли ҳарбий хизматдан бўшатирилганлар, жазони ижро этиш муассасасидан озод этилган, ишламаётган шахслар ва шу кабилар) ҳисобидан шакллантирилади.

Шуни инобатга олган ҳолда, 2013 йилда иш ўринига бўлган эҳтиёж параметрлари меҳнат бозорининг амалдаги тамойилларини ўрганиш, ишчи кучига бўлган талаб ва таклиф балансига таъсир этадиган мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш омиллари таҳлили асосида аниқланган. Бунда иқтисодиётдаги таркибий ўзгартиришлар, ишлаб чиқаришни модернизация қилиш ва технологик янгилаш натижасида бўшаб қоладиган ходимлар ҳисоб-китобига алоҳида эътибор қаратилган.

2013 йил “Иш ўрини ташкил этиш ва аҳоли бандлигини таъминлаш” давлат дастурининг прогноз параметрлари тармоқлар бўйича (бандлик йўналишлари) ва ҳудудлар бўйича ишга жойлашишга бўлган эҳтиёж, айниқса, илк бор меҳнат бозорига кириб келаётган ёшларни, иқтисодиётдаги

¹⁴ Каримов И.А. Бош мақсадимиз – кенг қўламли ислохотлар ва модернизация йўлини қатъият билан давом эттириш. –Т.: Ўзбекистон, 2013.

таркибий ўзгаришлар ва кўп меҳнат талаб этадиган ишлаб чиқариш тармоқларини модернизация қилиш натижасида бўшаб қолаётган ходимларни, шунингдек, саноатни, қишлоқ хўжалиги ва иқтисодиётнинг бошқа тармоқларини, хизмат кўрсатиш соҳаси, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик, инфратузилмани ривожлантириш натижасида ишчи кучига бўладиган талаб ҳисоб-китобидан келиб чиқиб белгиланган.

4.1-жадвал

2013 йилда иш ўрини ташкил этиш ва аҳоли бандлигини таъминлаш ДАСТУРИ¹⁵

Т/р		Жами
	Иш ўринини ташкил этиш жами	972676
	Шу жумладан қуйидаги тадбирлар ҳисобидан:	
1.	Янги ишлаб чиқариш объектларини ишга тушириш, мавжуд корхоналарни кенгайтириш ва қувватларни янгилаш	57878
2.	Кичик корхона ва микрофирмаларни ташкил қилиш ва ривожлантириш	367849
	шу жумладан:	
2.1.	саноатда	56447
2.2.	уй- жой қуриш ва таъмирлашда	44310
3.	Якка тартибдаги тадбиркорликни ривожлантириш	117728
4.	Касаначиликнинг барча шакллари ташкил этиш	218357
5.	Фермер ва деҳқон хўжаликларини ривожлантириш (паррандачилик, асаларичилик ва балиқчилик)	124071
6.	Ишлаб чиқаришнинг ижтимоий ва бозор инфратузилмасини ривожлантириш	73088
7.	Ишламаётган корхоналар фаолиятини тиклаш	13705

Дастурда 2013 йилда 6 та асосий йўналиш бўйича мамлакатимизда жами 972,7 мингта иш ўрни ташкил этилиши назарда тутилган (3.3.1-расм).

Дастурда 2013 йилда қуйидаги асосий йўналишлар бўйича мамлакатимизда жами 972,7 мингта иш ўрни ташкил этилиши назарда тутилган¹⁶.

1. Саноат соҳасидаги асосий дастурларнинг амалга оширилишини давом эттириш, бу эса йирик янги ишлаб чиқариш объектларини ишга тушириш, фаолият кўрсатаётган корхоналарни реконструкция қилиш ва

¹⁵Ўзбекистон Республикаси Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги маълумотлари асосида тузилган

¹⁶ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг “2013 йилда иш ўринлари ташкил этиш ва аҳоли бандлигини таъминлаш дастури тўғрисида”ги 2012йил 5 декабрдаги СҚ-344–II-сонли Қарори.

кенгайтириш ҳисобига 57,9 мингта, шу жумладан, хўжалик бошқаруви органлари тузилмасига кирувчи корхоналарда — 16,9 мингта, ҳудудий бўйсунувдаги корхоналарда — 41,0 мингта иш ўрни яратилишини таъминлайди.

Экспорт қилувчи корхоналарнинг рағбатлантирилишини кучайтириш ва рақобатбардош маҳсулотларнинг экспорт қилинишини кенгайтириш, тўғридан-тўғри чет эл инвестицияларини жалб қилишга доир қўшимча чоратадбирлар ушбу йўналишда иш ўринлари яратишнинг муҳим омиллари бўлиб хизмат қилади. Хусусан, 2012 йилнинг 1 апрелидан бошлаб валюта кредитлари бўйича асосий қарзларни узиш учун жорий тўловларга йўналтириладиган, валюта киримларининг бир қисмини мажбурий тарзда ваколатли банкларга сотишдан озод қилиниши, янги ишлаб чиқаришларни қуриш, фаолият кўрсатаётган ишлаб чиқаришларни модернизациялаш ва технологик янгилаш, Тошкент вилоятида «Ангрен» махсус индустриал ҳудудининг ташкил этилиши, 2012–2016 йилларда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаришни модернизациялаш, техник ва технологик қайта таъминлаш Дастурининг тасдиқланиши ва бошқа тадбирлар фаолият кўрсатаётган ишлаб чиқаришларда иш ўринларини янада кўпайтириш баробарида тармоқлараро алоқадор (транспорт, қурилиш ёки ижтимоий инфратузилма соҳалари) тизимларга боғлиқ иш ўринларини яратишга ҳам хизмат қилади.

Мазкур йўналишдаги иш ўринларининг салмоқли қисми Фарғона (8,6 минг), Тошкент (7,8 минг), Қашқадарё (5,9 минг), Наманган (5,1 минг) вилоятлари ва Тошкент шаҳрида (7,5 минг) яратилади.

2. Кичик бизнес корхоналари, хусусий ва оилавий тадбиркорликни жадал ривожлантиришни янада қўллаб-қувватлаш, хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини, айниқса, қишлоқ жойларида, ривожлантириш, уй меҳнати шакллариининг, шу жумладан, йирик корхоналар билан биргаликдаги шакллариининг имкониятларини кучайтириш.

Кичик бизнесни ривожлантириш ҳудудий дастурларининг амалга оширилиши 485,6 мингта иш ўринлари ташкил қилиш имкониятини яратади. 2013 йилда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини кредитлаш орқали қўллаб-қувватлашни юқори даражада сақлаб қолиш режалаштирилмоқда. Чунончи, тижорат банклари томонидан шу мақсадлар учун 5,1 трлн. сўм ажратилиши назарда тутилмоқда. Бунда имтиёзли кредит ресурслари асосан узоқ қишлоқ туманларида ва меҳнат бозоридаги вазият оғир бўлган ҳудудларда иш ўринлари яратишни назарда тутувчи лойиҳаларни молиялаштиришга йўналтирилади.

Йўналишлар	Хусусиятлари
1-йўналиш	Саноат соҳасидаги асосий дастурларнинг амалга оширилишини давом эттириш, йирик янги ишлаб чиқариш объектларини ишга тушириш, фаолият кўрсатаётган корхоналарни реконструкция қилиш ва кенгайтириш.
2-йўналиш	Кичик бизнес корхоналари, хусусий ва оилавий тадбиркорликни жадал ривожлантиришни янада қўллаб-қувватлаш, хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини, айниқса, қишлоқ жойларида ривожлантириш, уй меҳнати шакллариининг, шу жумладан, йирик корхоналар билан биргаликдаги шакллариининг имкониятларини кучайтириш.
3-йўналиш	Уй меҳнати барча турлари, авваламбор, меҳнат шартномаларига асосланган корхоналар билан ҳамкорликдаги шакллариини ҳамда оилавий тадбиркорликни ривожлантириш.
4-йўналиш	.Ишлаб чиқариш, ижтимоий ва бозор инфратузилмасини, транспорт ва коммуникация курилишини ривожлантириш, аҳоли пунктларини ободонлаштириш ишларини кенгайтириш.
5-йўналиш	Қишлоқ хўжалиги субъектларини ривожлантириш ва кенгайтириш, айниқса, тайёр қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва қайта ишлашга, сабзавот-полиз маҳсулотларини сақлашга, иссиқхона хўжаликларини ташкил этишга ихтисослашган субъектларни қўллаб-қувватлаш бўйича чора-тадбирларни амалга ошириш.
6-йўналиш	Вақтинчалик фаолият кўрсатмаётган корхоналар, шу жумладан, тижорат банклари балансига ўтказилган банкрот корхоналар фаолиятини тиклаш.

3.3.1-расм. Иш ўринлари ташкил этиш ва аҳоли бандлигини таъминлашнинг

асосий йўналишлари¹⁷

Иш ўринлари яратишнинг ушбу йўналишдаги асосий тармоғи хизмат кўрсатиш ва сервис соҳаси бўлиб, хусусан, мамлакат ЯИИМда хизмат кўрсатиш улушининг мақсадли параметрларига (52,5 фоиз) эришиш доирасида кичик бизнес корхоналарида 267,1 мингта иш ўрни яратилиши кутилмоқда. Ушбу кўрсаткич хизмат кўрсатиш соҳасини жадал ривожлантириш, кўрсатилаётган хизматнинг, аввало қишлоқ жойларида, турларини кенгайтириш ва сифатини ошириш ҳамда шунинг асосида мамлакат иқтисодиётининг барқарор ва уйғун ривожланишида хизмат кўрсатиш соҳасининг роли ва аҳамиятини оширишга доир мақсадларга эришилишига бевосита боғлиқ. Якка тадбиркорликнинг ривожланиши 117,7 минг кишининг бандлигини таъминлайди.

3. Уй меҳнати барча турларининг, авваламбор, меҳнат шартномаларига асосланган корхоналар билан боғлиқ ҳолда ҳамда оилавий тадбиркорликнинг ривожланиши 218,4 минг нафар банд бўлмаган фуқарони, асосан кўп болали аёллар, ногиронлар ва аҳолининг ижтимоий муҳофазага муҳтож бошқа тоифаларини иш билан таъминлашга кўмаклашади. Шу ўринда 2012 йилда қабул қилинган, иқтисодиётнинг турли жабҳаларида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг муҳим шакли бўлган оилавий тадбиркорликни ривожлантириш учун зарур қонунчилик базасини яратиш, оилавий бизнес учун ҳуқуқий кафолатларни кучайтириш, иш ўринлари ташкил қилиш имкониятини яратган «Оилавий тадбиркорлик тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни муҳим аҳамият касб этади.

Оилавий тадбиркорликда фаолиятни ташкил қилишнинг бошқа шаклида бўлмаган иш куни ва меҳнат тақсимооти имконияти мавжуд, бу эса ишлаб чиқаришга, бошқа ҳолатларда «банд бўлмаганлар» қаторида бўлган, ёш болали аёлларни, ўқувчилар ва аҳолининг меҳнат бозорида

¹⁷ Муаллиф томонидан тузилган.

рақобатбардош бўла олмайдиган бошқа тоифаларини қисман бўлса-да, оддий шароитларда жалб қилиш имконини беради. Ушбу ташкилий шакл меҳнат бозорига илк бор кириб келаётган ёшларга меҳнат фаолияти ва тадбиркорликка киришиши учун қулай ва ижтимоий мақбул шароитни яратади.

Уй меҳнатига асосланган иш ўринларининг салмоқли қисми миллий хунармандчиликнинг азалий марказлари бўлган ҳудудларда — Наманган (28,9 минг), Фарғона (27,2 минг), Андижон (20,0 минг), Самарқанд (15,4 минг), Бухоро (18,0 минг) вилоятларида, шунингдек Шаҳрихон, Ғиждувон, Чуст, Шаҳрисабз, Ургут, Бойсун, Риштон, Хива ва бошқа туманларда ташкил этилади.

4. Қишлоқ хўжалиги субъектларини ривожлантириш ва кенгайтириш, айниқса, тайёр қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва қайта ишлашга, сабзавот-полид маҳсулотларини сақлашга, иссиқхона хўжаликларини ташкил этишга ихтисослашган субъектларни қўллаб-қувватлаш бўйича чора-тадбирларни амалга оширишнинг давом эттирилиши 124,1 мингдан ортиқ кишининг бандлигини таъминлайди.

Мамлакат корхоналарида қишлоқ хўжалиги хом ашёсини чуқур қайта ишлаш бўйича белгиланган чора-тадбирларнинг амалга оширилиши ва шу асосда ички ва ташқи бозорда рақобатбардош бўлган замонавий ва сифатли озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмларини кўпайтириш ва турларини кенгайтириш қишлоқ хўжалигида қўшимча муқим иш ўринлари ташкил қилиш учун қулай шарт-шароитларни шакллантиришга хизмат қилади;

5. Ишлаб чиқариш, социал ва бозор инфратузилмасини, транспорт ва коммуникация қурилишини ривожлантириш, аҳоли пунктларини ободонлаштириш ишларининг кенгайтирилиши 73,1 мингта иш ўрни ташкил этиш имконини беради.

Иш ўринлари ташкил этишнинг ушбу йўналишида ягона миллий

автомобиль транспорти тизимини ташкил этиш, автомобиль йўллари, шу жумладан Ўзбекистон миллий автомагистрالي таркибига кирувчи автомобиль йўллари қуриш ва реконструкция қилиш, темир йўл участкаларини электрлаштириш, бош лойиҳалар асосида қишлоқ аҳоли пунктларини комплекс қуришни амалга ошириш, қишлоқ жойларида тасдиқланган намунавий лойиҳалар бўйича замонавий уй-жойларни, муҳандислик иншоотларини, ижтимоий инфратузилма объектлари қуришни кенгайтириш, қишлоқ аҳоли пунктларини ичимлик суви билан таъминлашни яхшилаш, қишлоқ хўжалиги илмий муассасаларини замонавий лаборатория жиҳозлари билан таъминлашга доир инвестицион лойиҳалар ва шу кабилар муҳимлиги сақланиб қолади;

6. Вақтинчалик фаолият кўрсатмаётган корхоналар, шу жумладан тижорат банклари балансига ўтказилган банкрот корхоналар фаолиятини тиклаш 13,7 мингта иш ўрни ташкил этилишини таъминлайди.

Худудлар бўйича яратиладиган иш ўринларининг салмоқли қисми Самарқанд (93,9 минг), Фарғона (92,4 минг), Қашқадарё (88,8 минг), Тошкент (86,8 минг), Андижон (79,6 минг), Наманган (75,1 минг) вилоятларида ва Тошкент шаҳрида (81,7 минг) ташкил этилади. Қайд этилган барча йўналишлар ва параметрлар туманлар, шаҳарлар бўйича аниқлаштирилган.

Ишсизлик даражаси бирмунча юқори бўлган, тоғли, чегара олди худудларида жойлашган, ишлаб чиқариш ва ижтимоий соҳа етарли даражада ривожланмаган 28 та туманга алоҳида эътибор қаратилади, ушбу худудларда 2013 йилда камида 126 мингта ёки 2012 йил дастуридагидан 5 фоиз кўп иш ўрни ташкил этилиши назарда тутилмоқда.

Шу билан бирга, ишловчилар сони кўп бўлган ихчам кичик корхоналарни ривожлантиришга етарли эътибор берилмайдиган 83 та туманда, кўп меҳнат талаб этадиган енгил, озиқ-овқат, ёғочга ишлов бериш, электротехника тармоқлари ва қурилиш материаллари саноатининг бирорта

ҳам йирик саноат корхонаси бўлмаган 28 туманда ташкил этиш ва жойлаштириш юзасидан чора-тадбирлар мажмуини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш назарда тутилган.

Иш ўринлари ташкил қилишнинг асосий молиявий манбалари – иқтисодиётнинг алоҳида корхоналарини қўллаб-қувватлаш ва инфратузилмани ривожлантиришга йўналтириладиган Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджети ҳамда бюджетдан ташқари жамғармалар маблағларидан, алоҳида муҳим инвестиция лойиҳалари бўйича Ўзбекистон Республикасининг Реконструкция қилиш ва ривожлантириш жамғармаси маблағларидан, корхоналар маблағларидан, шу жумладан қонун ҳужжатларида назарда тутилган солиққа оид имтиёзларни қўллаш натижасида қоладиган маблағлардан, аҳолининг хусусий тадбиркорликни ташкил қилиш ва олиб боришга мўлжалланган маблағларидан, чет эл инвестициялари, тижорат банкларининг кредитларидан иборат. Мамлакатимизда ҳудудий бандлик дастурларининг амалга оширилиши натижасида яратилган иш ўринлари сони кўпаймоқда. Бу эса ўз навбатида аҳолининг иш билан бандлигини таъминлашга ёрдам беради.

ХУЛОСА

Мазкур тадқиқот иши соҳасига оид назарий ва амалий адабиётларни ўрганиш асосида олиб борилган изланишлар қуйидаги хулосаларни чиқариш имконини берди.

1. Аҳолининг иш билан бандлиги соҳаси таркибига меҳнат бозоридан ташқари аҳолининг ўзини ўзи иш билан таъминлаши, уларнинг уй хўжаликлари таркибидаги фаолиятлари, кадрларни тайёрлаш ва ишга жойлаштириш мақсадли дастурлари ҳам киради. Яъни, иш билан бандлик соҳаси меҳнат бозори тушунчасидан кенгрокдир. Меҳнат бозорини тартибга солиш иш билан бандликнинг бир қисми ҳисобланади.

2. Ишсизликнинг умумиқтисодий характери меҳнат бозорининг ўзи, меҳнатга талаб ва унинг таклифи ўртасидаги мутаносиблик ишсизликни эмас, иш билан бандликни шакллантиришидан ҳам келиб чиқади. Ишсизлик, бир томондан, гўё иш билан бандликнинг «тескариси» ҳисобланади, иккинчи томондан, иш билан бандликни шакллантирувчи омиллардан фарқ қилувчи омиллар таъсирини ҳис қилади. Шундай бўлсада, ишсизлик доимо иш билан бандлик билан биргаликда кўриб чиқилади: иш билан бандликнинг кўпайиши, қоидага кўра ишсизликни камайтиради, бу эса ишсизликни, ўз навбатида иш билан бандликни кўпайтиради. Таърифга кўра ишсизлик – бу ишлашни истайдиган меҳнатга лаёқатли аҳолининг иш билан банд бўлмаган миқдоридир. Макроиқтисодий жиҳатдан ишсизлик – бу доимо жамият меҳнат салоҳиятидан, ишчи кучи мажмуидан ишлаб чиқариш омили сифатида тўла фойдаланмаганликдир.

3. Бандлик сиёсатини олиб боришнинг жаҳон тажрибаси тараққий этган мамлакатларда бу сиёсатининг қуйидаги уч моделини ажратиш имконини беради: Шимолий Америка, Европа ва Шарқий Осиё. Америка модели иқтисодий фаол аҳолининг сезиларли қисми учун юқори меҳнат унумдорлиги талаб қилинмайдиган ишчи ўринларини яратишни назарда

тутса, Европа модели меҳнат унумдорлигини ошириш орқали бандликни қисқартириш, натижада ишчилар даромадини оширишни кўзда тутди. Япон моделида эса давлат асосий эътиборни узлуксиз касбий тайёргарлик орқали ишчи кучининг малакасини оширишга қаратади. Шунингдек, япон моделига меҳнат ва ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг илғор шакллари миллий анъаналар билан уйғунлаштириш хусусияти ҳам хос. Шунинг учун иқтисодий ривожланишнинг япон моделини иерархик корпоративизм, деб ҳам аташади.

4. Таҳлиллар, жаҳон меҳнат бозорида ишсизлик даражасига таъсир этувчи куйидаги омилларни ажратиш имконини беради:

а) давом этаётган жаҳон молиявий-иқтисодий инқирознинг ишсизлик даражасига салбий таъсири кўрсатмоқда. Бу ҳол ушбу мамлакатлар иқтисодиётига, жумладан 2000 йилларнинг бошида истеъмол секторидаги юқори талаб кредит экспанцияси натижасида рағбатлантирилган АҚШ иқтисодиётида иқтисодий фаолликнинг пасайишига олиб келди. Глобал бозор шароитида нисбатан паст рақобатбардошли иқтисодиётга эга Ғарбий Европа мамлакатларида эса ишсизлик оммавий тус ола бошлади. Масалан, Испания ва Грецияда ишсизлик даражаси 2012 йилда йигирма фоиздан ошиб (мос равишда 25,0 ва 24,2 %), ишсизларнинг сезиларли қисмини паст малакали ишчилар ташкил этди;

б) иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни амалга ошириш зарурияти. Инқироз шароитида жаҳон бозоридаги рақобатнинг кучайиши ишлаб чиқарувчиларни тезкор суръатларда ишлаб чиқаришни бошқариш ва ташкил этишнинг усуллари ва янги технологияларини жорий этишга мажбур этади. Бу эса ўз навбатида ишлаб чиқаришнинг умумий рентабеллигини оширади ва штатларнинг қисқаришига олиб келади;

в) ишлаб чиқаришнинг ишчи кучи арзон мамлакатларга кўчирилиши. Ушбу тажриба амалиётда трансмиллий корпорациялар томонидан кенг қўлланилади.

д) иқтисодиётнинг тикланиш суръатларининг пастлиги сабабли меҳнат

бозорига кириб келаётган ёшларнинг ўз иш ўринларини топа олмасликлари. Халқаро меҳнат ташкилоти маълумотларига кўра 2012 йилда ишсиз ёшлар сони 73,8 млн. киши бўлиб, глобал иқтисодий пасайиш оқибатида 2014 йилга бориб уларнинг сафига яна ярим миллион киши қўшилиши башорат қилинмоқда. Ёшлар ўртасида ишсизлик даражаси 2012 йилда 12,6 фоизга қадар ортди ва бу кўрсаткич 2017 йилга бориб 12,9 фоизга етиши кутилмоқда.

5. Фикримизча, иқтисодиётни модернизациялаш босқичида Ўзбекистонда актив бандлик сиёсатга ўтиш ҳаётий заруриятдир. Актив бандлик сиёсати – бу давлат томонидан ишсизлик даражасини пасайтириш мақсадида олиб бориладиган ҳуқуқий, ташкилий ва иқтисодий чоратадбирлар йиғиндисидир. Бу сиёсат иш ўринларини сақлаб қолиш мақсадида ишчиларни кутилаётган бўшатишлардан огоҳлантириш; иш излаётганларни ўқитиш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш; янги иш ўринларини яратишни молиялаштириш; иш ўринларини излаш ва танлаш; жамоат ишларини ташкил этиш тизими орқали янги иш ўринларини яратиш ва бошқаларни қамраб олади.

6. Таҳлиллар кўрсатишича, меҳнат ресурслари сонининг ўсиш суръати республика ҳудудларида бир меъёردа кечмаган. Жумладан, Андижон, Жиззах, Қашқадарё, Наманган, Самарқанд, Сурхондарё ва Фарғона вилоятларида республика ўртача кўрсаткичидан юқори, қолган барча ҳудудларда (Қорақалпоғистон Республикаси, Бухоро, Навоий, Сирдарё, Хоразм вилоятлари ва Тошкент шаҳри) эса паст бўлган. 2012 йилнинг 1 январь ҳолатига кўра, меҳнат ресурслари жами аҳолининг 59 фоизини ташкил қилиб, унинг асосий қисми (қарийб 60 фоизи) Самарқанд, Фарғона, Андижон, Қашқадарё, Тошкент вилоятлари ва Тошкент шаҳрида тўпланган.

7. Шу билан бирга аҳолининг иш билан бандлигини таъминлашда қатор муаммолар ва камчиликлар мавжуд:

- иш билан таъминланишга мухтож аҳоли сонининг кўплиги, ишсизлик

даражасининг юқорилиги;

- дастур ижроси назоратининг бўш ташкил этилганлиги, тадбиркорлар муаммоларининг ўз вақтида ҳал этилмаслиги;
- хорижда ишлаб қайтганларни иш билан таъминлаш борасидаги ишларнинг самараси паст эканлиги, бу борада мавжуд имкониятларнинг ишга солинмаганлиги;
- касаначилик иш жойларини кўпайтириш имкониятлари ишга солинмаётганлиги;
- янги объектларни ишга тушириш, мавжуд корхоналарни модернизациялаш ишлари (натижадорлигининг паст эканлиги);
- ташкил этилган иш жойларининг салмоқли қисми қисқа муддатли ва мавсумий характерга эгалиги;
- иш билан банд аҳолининг салмоқли қисми иш ҳақи паст бўлган соҳаларда, норасмий секторда ва барқарор бўлмаган иш жойларида банд этилганлиги.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. –Тошкент.: “Ўзбекистон”, 1993.
2. Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодекси. –Тошкент.: “Адолат”, 1996. 263 б.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида”ги қонуни (янги таҳрири).
4. Гражданский кодекс Республики Узбекистан (с изменениями и дополнениями на 24 июля 2003 года) –Т.: Министерство юстиции Республики Узбекистан, 2003. -447 с.
5. Ўзбекистон Республикасининг “Микрокредитлаш тўғрисида”ги Қонуни. 15.09.2006.
6. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг “2013 йилда иш ўринлари ташкил этиш ва аҳоли бандлигини таъминлаш дастури тўғрисида”ги 2012йил 5 декабрдаги СҚ-344–II-сонли Қарори.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Йирик саноат корхоналари билан касаначиликни ривожлантириш асосидага ишлаб чиқариш ва хизматлар ўртасида кооперацияни кенгайтиришни рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2006 йил 5 январдаги ПФ-3706-сон Фармони.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Шахсий ёрдамчи, деҳқон ва фермер хўжаликларида чорва молларни кўпайтиришни рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2006 йил 23 мартдаги ПҚ-308 сонли Қарори.
9. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. – Т.: «Ўзбекистон», 2009.
10. Каримов И.А. Асосий вазифамиз - ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. - Т.: «Ўзбекистон», 2010. -80 б
11. Каримов И.А. Барча режа ва дастурларимиз Ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади. –Т.: “Ўзбекистон”, 2011.

12. Каримов И.А. Бош мақсадимиз – кенг кўламли ислохотлар ва модернизация йўлини қатъият билан давом эттириш. –Т.: Ўзбекистон, 2013.
1. Абдурахманов Қ.Ж. Меҳнат иқтисодиёти (назария ва амалиёт): Дарслик. –Токшент: Меҳнат, 2004. -670 б.
2. Адамчук В.В., Ромашов О.В., Сорокина М.Е. Экономика и социология труда. Учебник. М.: ЮНИТИ, 1999.- 407 с.
3. Абдуғаниев А., Толаметова З. Ўзбекистоннинг меҳнат салоҳияти. Т.: «Меҳнат», 1998. 96 б.
4. Актуальные проблемы Европы. Занятость и безработица в Западной Европе: Сборник научных трудов РАН ИНИОН; Центр научн-информ. исслед. Глобальных и региональных пробл.; Отд. Зап. Европы и Америки; Бўлов В.Г. (отв. ред.). – М., 2002. –204 с. – (Актуальные проблемы Европы; Европа. XXI век. /Редкол.: Пархалина Т.Г.(гл. ред.) и др. ISSN № 235-5626; 2002,№ 3).
5. Агабекян Р.Л., Авагян Г.Л. Современные теории занятости: Учеб. пособие для вузов. –М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. –190 с.
6. Инсон тараққиёти. Дарслик. и.ф.д., проф. Қ.Х.Абдурахмонов таҳрири остида. –Т.: “Fan va texnologiya”, 2013.
7. “Ўзбекистон иқтисодиётини эркинлаштириш шароитида меҳнат бозори ва аҳоли меҳнат миграциясини тартибга солиш” мавзусидаги илмий-амалий анжуман тезислари тўплами. –Т.: ТДИУ, 2007. 176 б.
1. Узбекистан 2011. Альманах. –Т.: ЦЭИ, 2011. -124 с.
2. Основные тенденции и показатели экономического и социального развития Республики Узбекистан за годы независимости (1990-2010 гг.) и прогноз на 2011-2015 гг. Стат. сб. –Т.: Узбекистан, 2011. -136 с.
1. www.vedomosti.ru/finance/news/1483073/prizrak_velikoj_depressii
2. <http://dx.doi.org/10.1787/unemp-lt-table-2012-1-en>
3. <http://expert.ru/2013/01/23/raboty-vse-menshe/>
4. <http://dx.doi.org/10.1787/unemp-yth-table-2012-1-en>